

HALHATATLAN HORATIUS

IRTA
GAÁL LÁSZLÓ

KARCAG, 1935

KÜLÖNNYOMAT
A KARCAGI REFORMÁTUS NAGYKUN REÁLGIMNAZIUM
1934—1935. ÉVI ÉRTEŚÍTŐJÉBŐL

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG.

Halhatatlan Horatius.

Felolvasás a Karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Horatius-émlékünnepélyén
1935 május 30-án

Mélyen tisztelt Közönség!
Kedves Tanulóifjúság!

Kétezer esztendő óriási távlat a múltba visszatekintő szemnek. E távlat rendkívüli méreteiről némileg fogalimat alkothatunk, ha meggondoljuk, hogy az ezeréves magyar államiság megszületésekor, már ezerévesek voltak azok az események, amelyekről most megemlékezni öszszegyültünk, akkor már ezer éve elhangzottak azok a versek, amelyek ma, másik ezer év után is elevenek a művelt emberek lelkében, s már ezer éve porladt a költő teteme az Esquilinus-domb földjében, azé a költőé, akit most, másik ezer év múltán, az egész művelt emberiség mint örökké élő értéket ünnepel. „Exegi monumentum aere perennius regali-que situ pyramidum altius!” — zengette büszke önérettel két ezer év előtt, — „Ércnél maradandóbb emléket emeltem magamnak s magasabbat a piramisok királyi építményeinél!” És tovább: „Non omnis moriar multaue pars mei vitabil Libitinam; usque ego postera crescram laude recens, dum Capitolium scandet cum tacita virgine pontifex,” — „Nem halok meg egészen, jobb részem kikerüli az elmúlást, s dicsőségemben megújúlva az utókor előtt mindvégig növekedni fogok, míg a hallgatag Vesta-szűzzel együtt megy fel a főpap a Capitoliumra”...

Horatiusnak igaza van. Csak abban az egyben tévedett, hogy halhatatlanságának határát igen rövidre fogta. A régi hit elenyészett, új világok, új csodák jöltek, a pontifex nem az ő főpapja, a tacita virgo nem az ő papnője, de Róma áll régi dicsőségében megújúlva s él Horatius költészete, élne még akkor is, ha Róma elmúlt volna, nemcsak ott, „ahol a sebes Aufidus zúg s amerre a vízben szűkölködő Daunus uralkodott paraszt népei felett,” hanem mindenütt, ahol a görög-latin műveltség emleoin felnöött kultúr-emberiség elterjedt: a Temze partjain úgy, mint a Rajnánál és a Dunánál, a Nilusnál ép úgy, mint a Volga tájain. Quintus

Horatius Flaccus két ezer évet csorbítatlan dicsőségben ért meg: emberi számítás szerint méltán nevezhetjük őt halhatatlannak.

Ez ünnepélyes megemlékezés perceiben értesüléseink és képzeletünk segítségével varázsoljuk magunk elé a régmúlt néhány valószerű jelenetét s lássuk őt, milyen volt a maga emberi mivoltában, mikor léte a körülötte zúgó világtörténelem egy paránya volt csak s még nem emelkedett eszményi magasságba a jövő népek és nemzetek irodalmi és szellemi életében.

„Lucio Cotta et Lucio Torquato consulibus” — „Lucius Cotta és Lucius Torquatus consulsága alatt,” — így mondták akkor, mikor még két jelentéktelen ember nevével határolták el a végtelen időt, mely a mi időszámításunkban a földre szállott istenember megjelenéséhez igazodik. Cotta és Torquatus voltak a világ látszólagos urai. De nevük mögött nagy dolgok készülődtek. Pompeius a kalózháború befejeztével hadvezéri hírének tetőfokán állott. Róma legügyesebb ügyvédjét, a szónoki hírével mindinkább emelkedő Marcus Cicerót a következő évre consullá választották. Egy fiatal arisztokrata, Caius Caesar, mint a néppárt elismert vezére és mint éppen hivatalban lévő aedilis, roppant pompával kiállított ünnepi játékaival terelte magára a közfigyelmet s pazarolta el vagyont. Egy lezüllött nemes, Sergius Catilina, akit Cicero consulsága az érvényesülés minden reményétől megfosztott, mindinkább a nyílt lázadás és polgárháború felé sodródott...

A bekövetkezett nagy események ismereteseik.

S míg a világ fővárosában e nagy események előrevetették árnyékukat, távol onnan, Dél-Itália egy kis mezővárosában, Venusiában, egy kis sóshalárús nagyon boldog volt, mert gyermeke született, akit mikor a földről felemelt, Quintusnak nevezett el. S abban az évben, mikor Cicero és Catilina között az élet-halál küzdelem folyt, egy élénk fekete szemű, barna bőrű, tömzsi kis gyerek játszott pajtásaival Venusia utcáinak porában, a kis Quintus Horatius Flaccus, ugyanaz, akiről ma két-ezer év múltán kegyelettel megemlékezünk,

Egy másik kép. — Atyja, ki felszabadított rabszolga létére rendes, szorgalmas, józan gondolkozású ember lehetett s meglehetősen vagyont gyűjtött össze, jól jövedelmező pénzbeszedői állást kapott Rómában, ahol fiát a szigorúságáról is híres, de máskülönben jóhírű Orbilius Pupillus iskolájába járatta s az itt lovagok, sőt senatorok gyermekeivel együtt tanult. Az atya maga kísérgette kisfiát az iskolába s őt úgy járatta, hogy ruházatában és magatartásában egy színvonalon állt legelőkelőbb származású iskolatársaival.

Ismét másik kép. — A fiatal Quintust 20 éves korában már Athénben látjuk, szintén a legelőkelőbb római ifjak társaságában, amint szónoklatot és görög filozófiát tanul, ami a mostani egyetemi kiképzésnek

felel meg. Itt éri a hír, hogy a legnagyobb rómain, Julius Caesart, meggyilkolták s a szabadság elvakult rajongói és Caesar bosszúlóinak között kenyértörésre került a dolog. Marcus Brutus megjelenik Athénben s az ott élő római ifjakat csatlakozásra szólítja fel. Horatius is lelkesedéssel szegődik a szabadság ügyvélt bajnoka mellé. Brutus úgy fogadja, mint ha senatori, vagy legalább is lovagi származású volna s mindjárt megteszi hadi tribunusnak. A philippi csatában azonban elbukott a szabadság ügye, Brutus és Cassius öngyilkosok lettek, s a fiatal tribunus is csak pajzsa eldobásával, gyors futással menthette meg életét.

Előbb Dél-Itáliában lappangott. Birtokát elkobozták. Majd amikor amnesztiát nyert Octavianustól, Rómában mint quaestori irnok tengette szerény életét. Ekkor kezdett először verseket írni. A nálánál idősebb és már nagyhírű költő, Vergilius, figyelmes lett rá s bemutatta Octavianus mindenható miniszterének, Cilnius Maecenasnak. Ez hosszabb ideig figyelte őt, míg aztán barátságába fogadta, sőt legbensőbb barátságára méltatta. Ettől fogva csak a költészetnek élt, Maecenas jóvoltából mentesülve az anyagi gondoktól, Róma legelőkelőbb szellemeinek állandó társaságában. A kis termetű, kövér, vidám, barna arcú, feketeszemű, könnyen megharagvó, de még könnyebben békülő, szerelmes természetű, korán öszülő költő derűs és elegáns alakja, mindig ott volt látható Maecenas mellett, vagy a már Augustusszá lett Octavianus udvarában, valahányszor ezek a politikától elvonulva nemes szellemi szórakozásokban kerestek üdülést. Maecenas számára hamar nélkülözhetetlenné vált s az is maradt mindvégig. A latin nyelv *vates*-nek, „jós“-nak nevezi a költőt s Horatius valóban az volt. Gondoljunk csak arra, mit írt, midőn Maecenas súlyos betegségben feküdt s tőle búcsúzni akart:

„Örök panasszal mért gyötörsz te engem,
Az élet útján díszem, gyámolom?
Nem akarom s nem kívánják a mennyben,
Hogy rád előbb boruljon sírhalom.

Lelkem felét, ha téged elragadnak
Felsőbb hatalmak, én, a csonka fél,
Becssem veszítve itt miképp maradjak,
Mint egy halott, ki csak látszólag él?

Egy nap szakad meg mindkettőnknek élte;
Esküm meg nem szegem: megyek, megyek,
Ha te vezérelsz; el vagyok tökéelve,
Hogy végső utadon társad legyek.”¹

¹ Csengery János fordítása.

Valóban így is lett, csakhogy sokkal később. Kr. e. 8 szeptemberében elhunyt Maecenas s 2 hónappal rá meghalt Horatius is, 57 éves korában. Azóta ott nyugszanak az Esquilinus-dombon, egymás mellett, Maecenas egykori kertjében. Hamvaik felett ma az örök város, Róma, palotasorai emelkednek s emléküik összekapcsolódva él évezredek óta az emberiség tudatában.

A költő szellemi hagyatéka, külsőleg tekintve, meglehetősen csekély terjedelmű, pedig valószínűleg fennmaradt minden, amit írt. 4 könyv óda, vagy dal, külön egy himnusz, 1 könyv u. n. epódusz, 2 könyv szatíra és 2 könyv költői levél: az egész nem tesz ki többet egy mérsékelt terjedelmű kötetnél. S amellet nem is minden korban s nem is minden mértékadó tényező részéről nyert elismerést. Goethe például, aki a német népnek legnagyobb s az emberiségnek egyik legelőkelőbb szelleme, még a „költő” nevet is megtagadja tőle. S Goethe kétségkívül tekintély, kétségkívül értett a dologhoz. De ha tekintélyre és szakértelemre kell hivatkoznunk, kétezer év még Goethénél is nagyobb tekintély és a kétezer éves utókor még Goethénél is nagyobb szakértelmet képvisel. Mert végre is — a költő sem önmagáért és önmaga számára van: a közönség az, aki elé odatárja összes értékeit; a közönség az, akitől ítéletet vár. S két ezer év közönsége mondott ítéletet Horatius Flaccus felett, aki nem volt olyan szerencsés, hogy egy Goethe elismerését kiérdemelje.

Ma azt tartják: a költő értékének fokmérője, hogy mily igazán tudja kifejezni a maga értékes belső énjét. Lehet, hogy igaz ez a megállapítás, bár lehet, hogy szűkreszabott. Hiszen, hogy valaki igazi költő legyen, annak oly sokféle lehetősége van, hogy aligha lehet egy ilyen egyszerű formulába belefoglalni. Akárhogy áll is a dolog, Horatius olvasásakor nem látom azt az ellentmondást, amelyet korábban vallott elvei s későbbi csaknem udvari költői minősége között felfedezni véltek, s amit egyidőben divat volt rovására írni. Én úgy érzem, hogy őszintesége minden vitán felül áll.

Kezdjük azon, hogy jó gyermek volt. Alig van költő, s az ókori irodalomban bizonyára nincs egy sem, aki oly melegséggel, annyi elismeréssel és hálával emlékeznék meg egyszerű atyjáról. Neki tulajdonítja jellemének első és elhatározó kialakulását, gyakorlati útmutatásait az erkölcsi jó és rossz megkülönböztetésében még érett ésszel is világosabbnak tartja és gyakorlatiasabbnak a filozófusok tanításaival és sohasem felejtí azokat az áldozatokat, amelyeket alacsony társadalmi helyzetében és mérsékelt anyagi viszonyai között is korlátlanul meghozott érte, hogy a szabadon bocsátott rabszolga fia a szellemi élet legelőkelőbb nagyságai közé emelkedjék. Művelt lélek. Nem hánytorgatja izléstelenü a maga alacsony származását, de nem is szégyenli azt. Ő, a „libertino patre natus”, egyenrangú félként áll barátja, az „atavis editus regibus” Maecenas mellett.

Magas erkölcsi ideálokért lelkesülő ifjú volt. Hiszen, mikor Athénben Brutus a szabadságért harcba szólította, habozás nélkül ment vele. Philippinél persze elbukott a szentnek vélt ügy s Horatius, mint sokkal később bevallja egy barátjához írt ódájában, pajzsát elhajtva menekült a csataterrről:

Tecum Philippos et celerem fugam
Sensi relicta non bene parmula...

„Veled együtt tapasztaltam meg Philippit és a gyors futást, csúfosan otthagya a pajzsom.” Sokan velették szemére ezeket a sorokat annak, aki még később minden időkre kiható páthosszal zengte e márványba való, örökéletű sort:

Dulce et decorum est pro patria mori...

„Édes dicsőség halni a szent honért.” Mintha valami ellentmondás volna magatartása és költészete között. Pedig nincs! A philippi csata tényleg nagy katasztrófa volt az ő életében. Nemcsak azért, mert katonai és politikai pályájának vége szakadt. Nemcsak azért, mert vagyonát elkobozták s ő földönfutó nyomorult lett, aki rejtekhelyén a győztes amnesztiáját várta. Hanem azért is, mert nyilván hamarosan derengeni kezdett előtte, hogy Caesar gyilkosai, a római „zsarnokölők”, nem annyira a szabadság bajnokai és vértanúi, hanem egy arisztokrata klikk reakciós eszközei s a római birodalom számára a meggyilkolt és az eljövendő vezérnél sokkal csekélyebb fajsúlyú államférfiai voltak. S ez a felismerés nagyon fájhatott a koldusszegénnyé lett, de most már amnesztiát nyert fiatalembernek.

Hűséges, jó barát volt, aki a barátság eszményének költeményeiben oly sok áldozatot mutatott be: Maecenasszal szemben hűséges jóbarát, ragaszkodással életre-halálra, Augustus iránt tisztelettel és tartózkodóan, Vergilius iránt megható melegséggel és testvéri együttérzéssel. De ez nem elég! Ők a politikai és szellemi élet csúcsán állottak; azt mondhatná valaki, hogy ilyen esetekben a horatiusi érzelemnyilvánítások lehetnek őszinték, de lehetnek értéktelenek is. Azonban Horatius valamikor szerény és szegény quaestori irnok volt, s mikor pályája felfelé ívelt s ő gazdag és irigyelt emberként Róma nagyjaival barátkozott, mint versei egy helyéből kitűnik, az irnokok kollégiumának akkor is tagja maradt, eljárt hozzájuk s ők is kicsinyes, apró-cseprő személyes és közös ügyekben bizalommal, s mint a versekből kitűnik, baráti bizalmassággal fordulhattak hozzá: „Arra kérnek az irnokok, Quintus, hogy el ne felejts ma eljönni, mert közérdekű, fontos és új dologról fognak tanácskozni!” Ugyan mi lehetett az a „közérdekű, fontos és új dolog,” ami Quintust

még akkori helyzetében is érdekelte, hacsak nem az a meleg részvét, amelyet egykori, egyszerű pályatársainak dolgaival szemben mindenkor érzett?!

És jó hazafi volt-e akkor, midőn hízog, vagy dicsőítő ódát írt Maecenas, Agrippa, vagy Augustus tiszteletére? Bizonyára az s talán még inkább, mint Philippi mezején, mikor fiatalos lelkesedéssel a szabadságért akart harcolni. Világos fejű és tiszta szemű ember volt, aki hamar belátta, hogy a birodalomban csak Augustus és hívei tudnak értékes építő munkát végezni, s belátta, épp úgy, mint Vergilius, hogy a költőnek s hazafinak kötelessége ezekhez munkatársul szegődni. E belátás terméke nem egy költemény, melyet e helyzetet nem ismerő hajlandó volna aulikus hízelgésnek nyilvánítani: de különös kivirágzása a hat római óda, melyek a hazafias költészetben mindenkor első helyen fognak állani. Az istenek tisztelete, a haza jóvolta, az ősi erkölcsök dicsérete, a divatos bűnök ostorozása hatalmas szavú énekest talál bennük, aki késő századok hazafias líráját megtermékenyítette. Ezen ódáival előfutárja volt a leghathétikusabb magyar ódaköltőnek, Berzsenyi Dánielnek is. Hiszen a mindnyájunk által csodált óda, „A magyarokhoz“, végre is nem egyéb, mint a hatodik római ódának kongeniális és ekvivalens-átköltése:

„Ártatlan' is bünhődöl Róma népe,
 Ősid bünéért, míg az istenek
 Dőlt házai s füstbarnította képe
 A régi fényben nem tündöklenek.

Úgy lészel úr, ha szolgálisz isteneknek:
 Nevükbe' kezd és végezd dolgodat!
 Az istenek, a tőlünk elfeledtek,
 Küldtek honunkra gyászt és bajt sokat.“¹

Ki ne gondolna Berzsenyi következő soraira?

„Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
 Szerzője Árpád a Duna partjain,
 Óh más magyarral verte vissza
 Nagy Hunyadinak Mahomet hatalmát...“

midőn Horatiusnak e sorait olvassa:

„Nem ily szülőknek vala sarjadéka,

¹ Csengery János fordítása.

Mely pún vérrel festé a tengerárt,
Csapott Pyrrhusra, Antiochusékra,
Veré le a rettentő Hannibált.¹

Akinek hazafias érzése kétezer év multán is oly lánggal lobog, hogy e kései utódok szívében is új lángokat gyűjt fel, szabad-e annak hazafias érzésében kételkednünk?

Szerette a csendes elvonulást a világ zajától, szívesen tartózkodott Maecenastól kapott sabinumi birtokán, szívesen elmulatozott, borozott, szórakozott barátaival, irtózott a közügyektől, igazi szép lélek volt. Hogy életbölcselete nem mély, sokszor vetették szemére. De vajjon kötelessége-e minden költőnek egyszersmind filozófusnak is lennie? Foglalkozott ő filozófiával is, de csak gyakorlati filozófiával. Korábban Epicurus derűs életelveit vallotta, majd a komolyabb stoicismus volt reá hatással, anélkül azonban, hogy mindezek mélyebb nyomot hagytak volna akár életén, akár költészetén. Nem volt ő filozófus költő s mély gondolkozó, hanem minden szépért, jóért, igazért lelkesedni tudó művelt és derűs lélek, nem kiválasztott kevesek költője, hanem az évszázadok, sőt évezredek átlagos művelt emberének írója, aki nem azt a különöset és egyénit fejezte ki, amit csak ő élt meg mint élményt, hanem amit évezredek óta mindnyájan érzünk, átélünk, szépnek, jónak, igaznak, ránk nézve értékesnek tartunk. Mindnyájunk szívéből, mindnyájunk szívéhez szól. Ez az ő sikerének s ez az ő halhatatlanságának titka.

Nem arra való ez a mai alkalom, hogy ismét méltassuk az ő jelentőségét, kimutassuk a görög lírához való viszonyát, beillesszük a latin irodalom folyamatába, vázoljuk művei sorsát, az évszázadok hosszú során keresztül s kibogozzuk azokat a sűrű szálakat, melyek őt irodalmunkhoz is fűzik. Mindezt megtették már sokan, s avatottabbak, előttünk. Ez az alkalom csak arra való, hogy az idők ködfátyolán keresztül meglássuk azt, aki nem egyéni, hanem általános emberi értékeket úgy tudott kifejezésre juttatni, hogy azok túl idők, népek és nyelvek keretein az egész művelt emberiségnek ma is értett és megbecsült közkinccsév lettek, s aki így nemcsak Rómának, hanem az egész világnak s különösen nekünk magyaroknak is énekesünk lett. Hiszen volt idő s nem is olyan régen, mikor a művelt magyar nemesnek Horatius mindennapi olvasmánya volt, akinek sorait csaknem végig könyv nélkül tudta s aki számára a legértékesebb és legnagyobb író volt.

Gyulai Pál, a legnagyobb magyar kritikus más szemmel nézi őt, mint mi nézzük, s különösen más szemmel, mint Goethe nézte. Azonban ő még hazafiúi bánatában is Horatius olvasásához menekül s benne talál vigaszt, hitet és reményt a jövőre nézve:

¹ Csengery János fordítása.